



www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi



ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Derleme Sözlüğü'nde -GAn Eki ile Biten Söz Varlığı Üzerine

Word Existence That Ends With -Gan Addition in Compilation Dictionary

Dursun Kırmıt*

Abstract: Language has been a means of communication among people since the earliest times. People have needed language to communicate and understand each other, and they have resorted to using language for this purpose. The Turkish language is also an active language that has been used since ancient times. Languages in the world are classified structurally into agglutinative, inflectional, and fusional. The Turkish language, in terms of structure, belongs to the agglutinative family of languages, where suffixes are added to the end of the word. This study examines the usage of the -GAn suffix, one of the active suffixes in the Turkish language, in historical Turkish dialects and Anatolian dialects. The focus is on the usage of the -GAn suffix both in the historical periods of Turkish, which include the Orkhon, Uyghur, Karakhanid, Khwarezm, Kipchak, Chagatai, and Old Anatolian Turkish eras, and in contemporary Turkish as spoken in Türkiye. The aim is to demonstrate that this suffix, which was actively used in the historical periods of Turkish, remains a productive derivational suffix in Anatolian dialects as well. The research methodology used in this study is the document analysis technique, one of the qualitative research methods. The study focuses on the definition of the suffix, the origins of suffixes, their characteristics, types of suffixes in Turkish, participle suffixes, and the usage of the -GAn suffix in historical Turkish dialects and contemporary Turkish, based on the primary sources from Turkish grammar. To demonstrate the usage of the -GAn suffix in Anatolian dialects, words ending with the -GAn suffix were searched in the "Compilation Dictionary of Folk Dialects in Türkiye" (CD) prepared by Ömer Asım Aksoy. As a result of this search, the words found were categorized into nouns (including plant names, geographical forms and place names, object names, food names, disease names, animal names), adjectives, and verbs. At the end of each section, the categorized word types were evaluated both in terms of meaning and usage, as well as statistically.

Structured Abstract: Language has been the means of communication among people since ancient times and remains the most indispensable tool for humanity to understand each other. Turkish language is considered one of the oldest languages among world languages. Structurally, Turkish is classified among agglutinative languages, where new words are formed by adding suffixes to the end of a word. In Turkish, suffixes are divided into derivational and inflectional suffixes. Derivational suffixes create new words from existing ones and change the structure and meaning of the word. This study aims to categorize words ending with -GAn from the Compilation Dictionary of Folk Dialects in Türkiye, and to evaluate them in terms of their meanings by demonstrating the usage of the suffix -GAn, one of the oldest and most productive derivational suffixes in Turkish, both in historical periods of the Turkish language and in contemporary Turkish in Türkiye. In the

* Öğretmen-MEB / Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Teacher, Republic of Türkiye, Ministry of National Education / PhD Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Graduate School of Social Sciences

ORCID 0009-0003-3475-4214

dursunkirmit80@gmail.com

Cite as/ Atıf: Kırmıt, D. (2024). Derleme Sözlüğü'nde -GAn eki ile biten söz varlığı üzerine. *Turkish Studies - Language*, 19(Ö1), 659-681. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.77872>

Received/Geliş: 12 August/Ağustos 2024

Accepted/Kabul: 25 November/Kasım 2024

Published/Yayın: 30 November/Kasım 2024

Checked by plagiarism software



introduction of the study, the structural position of the Turkish language is established by providing the definition of language. Based on the primary grammatical sources of Turkish, suffix definitions, origins and characteristics of suffixes, types of suffixes, and participle suffixes are demonstrated. The usage of the -GAn suffix, one of the oldest derivational suffixes in Turkish, is examined both in the historical periods of Turkish, which include the Orkhon, Uyghur, Karakhanid, Khwarezm, Kipchak, Chagatai, and Old Anatolian Turkish eras, and in contemporary Turkish as spoken in Türkiye. Words ending with the -GAn suffix have been searched and identified in the Compilation Dictionary, and these identified words have been categorized into nouns, adjectives, and verbs.

Method: In this study, the document analysis technique, which is one of the qualitative research methods, has been used. "Document analysis involves the analysis of written materials containing information about the phenomena to be investigated" (Yıldırım and Şimşek, 2013: 17; Halıcıoğlu and Taşgın, 2013: 127). To demonstrate the existence and historical usage of the -GAn suffix, primary grammar books and articles on historical Turkish dialects and contemporary Turkish have been examined. Words ending with the -GAn suffix have been searched and identified in the Compilation Dictionary.

Material: In this study, to demonstrate the status and usage of the -GAn suffix in the historical periods of Turkish, which include the Orkhon, Uyghur, Karakhanid, Khwarezm, Kipchak, Chagatai, and Old Anatolian Turkish eras, and in contemporary Turkish as spoken in Türkiye, the primary grammar books on historical Turkish dialects and Turkish language in Türkiye and the articles on the -GAn suffix are examined meticulously. To identify the usage of the -GAn suffix in Anatolian dialects, the Compilation Dictionary of Folk Dialects in Türkiye prepared by Ömer Asım Aksoy and published by the Turkish Language Association in its fourth edition in 2019 has been used as the basis for examination and analysis.

Conclusion, Discussion and Suggestions

It has been observed that during the Göktürk, Uyghur, and Karakhanid Turkish periods, the -GAn suffix was used both as a derivational suffix to form nouns from verbs and as a participle suffix. In Khwarezmian Turkish, both the form with the -GAn suffix and the form with the dropping of the initial consonant resulting in -A suffix has been witnessed. In Kipchak and Chagatai Turkish, it has been determined that the -GAn suffix both derives permanent nouns and forms participles. In Chagatai Turkish, although less frequent, uses of the suffix in the form -An have also been encountered. In Old Anatolian Turkish, it has been encountered that the -GAn suffix was used in two forms, -GAn and -An, to derive participles, nominalized participles, and permanent nouns. In contemporary Turkish, the suffix is observed in the form -An, with the initial consonant "g" dropping. The -An morpheme, which converts the verb it is attached to into a participle, a nominalized participle, or a permanent noun, is observed to be present in 71 plant names, 39 geographical forms and place names, 45 object names, 7 food names, 16 disease names, 29 animal names, 106 adjectives, and 9 verbs in the Compilation Dictionary.

It has been determined that some homonymous words searched and identified in the Compilation Dictionary are used with different meanings in different regions and exhibit polysemy. It has also been observed that for a single plant name, different names are used in different regions. Some homonymous words correspond to multiple conceptual fields (object names, place names, food names, plant names, and adjectives). It has been determined that the -GAn suffix has been added to some foreign-origin words to create new words and that some words that have undergone phonetic changes have also had changes in meaning. Homonymous words have also been observed to be used as verbs with different meanings in different cities.

This study on the -GAn suffix exemplifies the polymorphic and multifunctional nature of suffixes in Turkish. This study on the -GAn suffix exemplifies the polymorphic and multifunctional nature of suffixes in Turkish. It is thought that this can be documented in other studies to be done on the richness of suffixes and variety of functions.

Keywords: Language, Turkish Language, -GAn Suffix, Turkish Dialects, Compilation Dictionary

Öz: Dil, en eski çağlardan beri insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araçtır. İnsanlar birbirleri ile iletişim kurmak ve anlaşmak için dile ihtiyaç duymuşlar ve dili kullanarak anlaşma ve iletişim kurma yoluna gitmişlerdir. Türk dili de eski çağlardan bu yana kullanılan işlevsel bir dildir. Dünyada diller yapı bakımından eklemeli, çekimli ve bükümlü olmak üzere ayrılır. Türk dili yapı bakımından sondan eklemeli dil ailesine

mensuptur ve Türkçede ekler kelimenin sonuna gelir. Bu çalışmada Türk dilinin işlek eklerinden biri olan -GAn ekinin tarihi Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı incelenmiştir. -Gan ekinin hem Türkçenin tarihî dönemleri olarak kabul edilen Orhun, Uygur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi devirleri hem de günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı üzerinde durulmuştur. Türkçenin tarihî dönemlerinde işlek olarak kullanılan bu ekin Türkiye Türkçesi ağızlarında da işlevselliğini koruyan bir türetme (yapım) eki olduğunu ortaya koymak hedeflenmiştir. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yöntemlerinden biri olan belge incelemesi tekniği kullanılmıştır. İnceleme Türk dil bilgisinin başat kaynaklarından yararlanılarak ekin tanımı, eklerin kökeni, eklerin özellikleri, Türkçede ek türleri, sıfat-fiil ekleri ile -GAn ekinin tarihî Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı üzerinde durulmuştur. -GAn ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımını ortaya koymak için Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde (DS) -GAn eki ile biten sözcükler taranmıştır. Yapılan bu tarama sonucunda elde edilen sözcük türleri adlar, (bitki adları, coğrafi şekil ve yer adları, eşya adları, gıda adları, hastalık adları, hayvan adları) sıfatlar ve fiiller olarak tasnif edilmiştir. Tasnif edilen söz varlığı ile ilgili olarak her bölümün sonunda hem anlam ve kullanım bakımından hem de istatistiksel olarak değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Türk dili, -GAn eki, Türkiye Türkçesi ağızları, Derleme Sözlüğü

Giriş

Dil insanlar arasında iletişim kurmayı sağlayan bir araçtır. Türk dili de eski çağlardan bu yana kullanılan işlevsel bir dildir. Türk dili yapı bakımından sondan eklemeli bir dildir. Ergin, ekin kelime bünyesinde görülen, tek başına manası olmayan ve kullanılmayan ancak köklerle birleşmek suretiyle kullanılan ve mana ile ilgili bir vazife gören şekiller olduğunu belirtmiştir (2001, s. 114). Korkmaz, ekin kelimenin yapısında yer alan, tek başına kullanılmayan, köklerle birleşerek gövdeler, gövdeler ile birleşerek yeni kelime gövdeleri oluşturan yahut da kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kuran görevli şekiller olduğunu söylemiştir (2014, s. 106). Hengirmen eklerin sözcüklerin görevlerini belirtmeye veya sözcük türetmeye yarayan anlam değiştirici en küçük ses veya ses birleşimi olduğunu ifade etmiştir (2007, s. 273). Gencan, ekin sözcük türetmeye veya sözcüklerin görevlerini belirtmeye yarayan parçalar olduğunu dile getirmiştir (2007, s. 91). Vural ve Böler ise eklerin cümle içinde kelimeler arasında geçici anlam ilişkileri kurmak veya yeni bir kelime türetmek üzere kök ve gövdelerin sonuna eklenen ses veya seslerden oluşan görevli şekiller olduğunu ifade etmiştir (2012, s. 142). Yukarıda verilen ek tanımlarından eklerin tek başlarına anlamının bulunmadığı, sözcükten sözcük türettikleri ve sözcüğe cümle içerisinde işleklik kazandırdıkları anlaşılmıştır.

Türkçede tek başlarına anlamı bulunmayan eklerin köken bakımından ikiye ayrıldığını bildiren Ergin ve Korkmaz; başlangıçtan beri ek olarak görülen eklere “asıl ekler” adını vermiştir. Ergin asıl eklerin kökenleri ile ilgili elde herhangi bir bilgi bulunmadığını, bazı eklerin ise dilin bilinen dönemlerinde birden fazla ekin birleşmesi veya bir sözcüğün eklenmesi sonucu oluştuğunu belirtmiştir (Ergin, 2001, s. 119; Korkmaz, 2014, s. 108). Eklerin başlangıçtan beri var olan ekler ve birden fazla ekin birleşmesi veya sözcüklerin eklenmesi yoluyla sonradan meydana gelen ekler olmak üzere iki türlü olduğu görülmektedir.

Hengirmen; eklerin bir veya birden fazla sestən meydana geldiğini, dünya dillerinde ön ek, iç ek ve son ek olmak üzere üç türlü ek bulunduğunu, Türkçede sözü edilen eklerden son ek bulunduğunu, eklerin köklerden sonra geldiğini ve köklere bitişik olarak yazıldığını, ön ekin sadece pekiştirme sıfatlarında kullanıldığını söylemiştir. Türkçenin sözcük köklerine eklerin getirilmesi ile işleyen bağlantılı bir dil olduğunu dile getirmiştir (Hengirmen, 2007, s. 273).

Türkçede ekler; yapım (türetme) ve çekim eki olmak üzere iki kategoriye ayrılır: Çekim ekleri sözcüğe cümle içerisinde işlerlik (görev) kazandıran eklerdir. Türkçede çekim ekleri; isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olmak üzere iki başlık altında incelenir. Yapım ekleri ise sözcüğün yapısını her zaman değiştiren, türünü ise bazen değiştiren eklerdir. Kısaca yapım ekleri sözcükten

sözcük türeten eklerdir. Türkçede yeni sözcükler sözcüğün sonuna getirilen yapım (türetme) ekleri marifetiyle oluşturulur.

Sıfat-Fiil Eklerinin Özellikleri

Ergin; “partisip” adını verdiği sıfat-fiillerin zaman ve hareket ifadesini taşıyarak nesneleri karşılayan fiil şekilleri olduğunu söyler (2001, s. 333-334). Korkmaz; sıfat-fiillerin birer fiil şekli olduklarını, yapılarında hareket ve zaman kavramları bulunduğunu, geçici birere hareket adı kurduklarını, sıfat ve ad gibi kullanıldıklarını ve ad çekim ekleri ile çekime girebildiklerini ifade etmiştir (2014, s. 785). Üstüner; sıfat-fiillerin fiillerin cümle içinde isim olarak kullanılan şekilleri olduğunu, geçici isimler olan sıfat-fiillerin zaman ve hareket kavramı taşıyan fiilimsiler olduğunu dile getirmiştir (1993, s. 31). Zaman kavramı taşıma özellikleri ile sıfat-fiillerin mastarlardan ayrıldığını bildiren Üstüner; sıfat-fiillerin zaman ve hareket kavramı taşımaları ile fiile yaklaştığını, bütün isim çekim eklerini alabildiğini, cümle içinde daha çok sıfat görevinde kullanıldığını, birleşik cümlelerde yan cümlenin yüklemi olabildiğini belirtir. Üstüner; sıfat-fiillerin asıl isimlerde olduğu gibi ol-, bulun- vb. yardımcı fiilleri veya –dir ekini alarak yüklem olabildiğini, edatlara bağlanarak veya zaman bildiren bir kelimeyle cümlede zarf olarak kullanıldığını, sıfat-fiil eklerinin bazı kelimelerle kalıplaşarak kalıcı isim isimler türettiğini, ismin hâl ekleri ile kalıplaşarak zarf-fiil oluşturduğunu söyler. Sıfat-fiil eklerinin büyük bir kısmı zamanla fiil çekim eki olarak kullanıldığını ifade eden Üstüner; iyelik ekleri ile kullanılan –dİk ve –AcAk sıfat fiilleri mastarlara yakın bir görevle zaman kavramı taşıyan hareket ismi olarak yan cümlenin yüklemi durumunda kullanılabildiğini belirtmiştir (1993, s. 32-33). Bayraktar; sıfat-fiillerin cümlede bir sıfat gibi görev yaptığını, isim hâl eklerini aldığını, adlaştığını, herhangi bir sıfatın üstlenebileceği her türlü görevi üstlendiğini ifade etmiştir. Sıfat-fiil eklerinin zaman kavramı taşımaları sebebiyle diğer fiilimsi eklerinden ayrıldığını belirten Bayraktar; sıfat-fiillerin fiil gibi fiil çekimine girmediğini, eklendikleri fiile geniş zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman anlamını verebilirler.” der (2018, s. 44-46). Bu bilgilerden olmak üzere sıfat fiillerle ilgili olarak sıfat-fiillerin hareket ve zaman anlamı taşıyan fiilimsi oldukları, geçici isim görevinde kullanıldıkları, sıfat ve ad gibi kullanıldıkları anlaşılmıştır. İsim çekim eklerini aldıkları, birleşik cümlelerde yan cümlenin yüklemi oldukları, kalıcı isim türettikleri, isim hâl ekleri ile kalıplaşarak zarf-fiil oluşturdukları, herhangi bir sıfatın üstlenebildiği bütün görevleri üstlendikleri saptanmıştır.

Bu çalışmada ekin tanımı, eklerin özellikleri, Türkçede ek türleri, sıfat-fiil ekleri ile -GAn ekinin tarihî Türk lehçeleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanımı üzerinde durulmuştur. İlk olarak -GAn ekinin Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanımı ele alınmış, daha sonra Ömer Asım Aksoy tarafından hazırlanan Derleme Sözlüğü’nde (DS) -GAn eki ile biten söz varlığı taranmıştır. Taranan bu söz varlığı hem istatistiksel olarak ortaya konmuş hem de anlam ilişkileri bakımından ele alınmıştır.

-GAn Ekinin Türkçenin Tarihî Dönemlerinde Kullanımı

-GAn eki Eski Türkçe döneminden beri işlek olarak kullanılan eklerden biridir. Sıfat fiil eki olarak Eski Türkçe dönemi metinlerinde yer almayan -GAn ekinin sınırlı sayıda örnekte isim türettiği görülmektedir: Orhun Türkçesi’nde tabış-gan “tavşan”, kap-gan “kapan, fatih” (Öztürk, 2014, s. 58). -GAn ekli eylem sıfatı hem şimdiki zaman hem de geçmiş zamanlıdır: Esne-gen bars men “esneyen parsım (ben)”. Tekin; Böğü Kağan’ın taht adı olan kap-gan sözcüğünün de büyük ihtimalle kap- “kapmak, yakalamak” eyleminden kap-gan yani “(düşmanı) kapan, yakalayan” anlamında –gAn eki ile türetilmiş bir eylem sıfatı olduğunu ifade etmiştir (2016, s. 157).

Göktürk döneminde sıfat-fiil eki olan -GAn ve +GAn ekinin Uygur Türkçesinde de işlek olarak kullanılan ekler olduğu görülmektedir. –GAn eki Uygur Türkçesinde geniş ve şimdiki zaman anlamı veren sıfat fiil ekidir ve Türkiye Türkçesindeki –an/en ekine denk gelmektedir: çap-gan er “saldıran adam” vb. (Şen, 2014, s. 70; Eraslan, 2012, s. 375). –gAn eki bir şeyi yapmaya elverişli olma anlamını ifade eden isimler türetir: köy-gen “yakan” (köy- “yanmak”), yar-gan “hâkim” (yar-

“yarmak”). (Şen, 2014, s. 57). +GAn isimden isim yapma eki hayvan adları türetir: kökürç+ken “güvercin”, kösür+ken “köstebek”, tavış+gan “tavşan” (Eraslan, 2012, s. 97). +GAn eki Eski Uygur Türkçesinde bitki türleri ile ilgili adlar türetir: çim+ken “yeşillik (çim “yeşil”), arpa+gan “arpa”, üyür+ken “darı” (Şen, 2014, s. 55).

Orhun ve Uygur Türkçesi dönemlerinde kullanılan -GAn/+GAn eklerinin Karahanlı Türkçesinde de işlevliğini koruyarak varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Hacıeminoğlu; bugün yazı dilimizde -An olarak yaşayan -Gan ekinin Karahanlı Türkçesinde çok kullanılan bir sıfat fiil eki olduğunu, metinlerde hem yalın halde hem de isim işletme eklerini üzerine alarak kullanıldığını belirtmiştir. Hacıeminoğlu; Kaşgarlı'nın -GAn eki ile ilgili olarak bu ekin pekiştirilmiş sıfatlar yaptığını ve Oğuzlar'ın ektaki -g- sesini düşürdüğünü ancak Kaşgarlı'nın verdiği örneklerin tamamında ekin -GAn şeklinde kullanıldığını ifade etmiştir: abıt-gan “gizlenen”, açıt-gan “acıtan”, batur-gan “batıran”, ötül-gen “geçilen”. (Hacıeminoğlu, 2003, s. 167).

Türkiye Türkçesinde kullanılan -An ekinin eski bir şekli olan -GAn eki Harezmi Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılır: yarat-gan tengri “yaratan tanrı”, söz ay-gan üstad “söz söyleyen üstad” (Hacıeminoğlu, 1997, s. 170-171). Harezmi Türkçesine ait eserlerde ekin -gan/-gen, -kan/-ken biçimleri görülür. Ek genelde ünlülerden, olumsuzluk ekinden ve ötümlü ünsüzlerden sonra -gan/-gen, ötümsüz ünsüzlerden sonra -kan/-ken şeklinde kullanılmaktadır. Harezmi dönemine ait eserlerde ekin -An biçiminin kullanıldığı örnekler de görülmektedir: olur terk eyle-y-en, tog-an oğlan (Bayraktar, 2000, s. 54; 2018, s. 76-78). Harezmi Türkçesinde -Gan eki -gan kıl-, -gan bol- biçiminde birleşik fiilin isim unsuru durumunda kullanılmıştır: sakıngan bol- “sakınan olmak”, tapungan kıl- “ibadet eden yapmak”, sabur kılğan bul- “sabırlı bulmak” (Toprak, 2005, s. 168-169).

Türkçenin Harezmi Türkçesinden sonra gelen devresi olan Kıpçak Türkçesi döneminde de -GAn eki sıklıkla kullanılan eklerden biri olmuştur. Güner; -GAn ekinin geniş zaman anlamı taşıyan sıfat-fiil eki olduğunu, sıfat olarak kullanıldığında şimdiki zamanda olan bir niteliği de anlattığını, ad olarak kullanıldığında zaman kavramı taşımadığını belirtmiştir: asıl-gan “asılmış”, bak-kan “bakan”, izde-gen “isteyen, araştıran, bak-gan göz “bakan göz”, doğur-kan “doğuran”, ber-gen “veren”. (Güner, 2013, s. 324-326).

Kıpçak Türkçesinde fiilden isim türeten (kalıcı isim) -GAn+ ve -KAN+ ekleri vardır: er-gen “bekâr erkek” <er- “olgunlaşmak”, köç-ken “kartal” <köç- “göçmek”, kutur-kan “uyuzluk” <kutur- “kudurmak”, yarat-gan “yaradan”, u-gan “Tanrı” (Güner, 2013, s. 137-138; Karamanlioğlu, 2019, s. 37-38).

Çağatay Türkçesinde fiilden isim yapma eki olarak kullanılan -GAn/-KAN ekinin kimi zaman fail isimleri kimi zaman kalıcı isimler türettiği görülmüştür: az-gan “bir tür dikenli bitki”, u-gan “Tanrı”, yal-gan “yalan”, yapur-gan “yaprak”, yapuş-kan “yapışkan” (Argunşah, 2018, s. 128). -GAn/-KAN eki Çağatay Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil eki olup bazen öğrenilen geçmiş zamanı da ifade edebilir. Ekin ilk ünsüzü çoklukla uyuma girer. Bu ek, fiilden sıfat türettiği gibi üzerine isim çekim eklerini de alarak adlaşabilir: ataları gör-gen yol “atalarının gittiği yol”, ayıl-gan yerler “söylenen yerler”, gönülge keç-ken şüphe “kalbe giren şüphe” bol-ganlar “olanlar”, kör-genler “görenler”. Oğuz Türkçesinin etkisi ile -GAn ekinin az da olsa -An biçimine de raslanır: kıl-an “yapan”, kör-en “gören” (Argunşah, 2018, s. 177).

Eski Anadolu Türkçesinde -GAn eki hem -gan/-gen formatında hem de -an/-en formatında kullanılmıştır: ol-an-lar, dirild-en, yaz-an, okı-yan, isteme-gen bir taife, ay-gan, yarat-gan halık (Bayraktar, 2000, s. 56; 2018, s. 79-81).

Türkiye Türkçesi Ağzlarında -GAn Eki ile Biten Söz Varlığı

Bu çalışma; Derleme Sözlüğü'nde yer alan -GAn ekli söz varlığının taranmasıyla elde edilen veriler ışığında oluşturulmuştur. Derleme Sözlüğünde -GAn ekiyle biten söz varlığı şu şekildedir:

Adlar

Bitki Adları

Acergan: Yenilmeyen, ince bir çeşit armut (Rize, DS I/44).

Akılğan: Ağacın kabuğu ile gövdesi arasındaki ince tabaka (Çorum, DS I/151).

Akıngan: Su yürümüş ağaç (Sinop, DS I/152).

Artıgan: Yaprakları dövülerek ele kına gibi yakılan bir çeşit bitki (Gaziantep, DS I/334).

Azgan: Dikenli, bol ve ufak sarıçiçekli bir çeşit çalı (Adana, DS I/438).

Azırgan: Yol kenarlarında birbirine sarılarak büyüyen, boyu iki üç metre kadar yükselebilen bir çeşit dikenli bitki (İzmir, DS I/440).

Badırgan: Yaprığı maydanoza benzeyen ve sapı soyularak yenen bir bitki (Şanlıurfa, DS I/468).

Bağırgan: Tarla sarmaşığı (Burdur, DS I/479).

Baldırgan: Baldıran (Kütahya, Tokat, Ağrı, Şanlıurfa, Gaziantep, DS I/502). Maydanozgillerden, nemli bölgelerde yetişen zehirli bitkilerin ortak adı, ağı otuna baldırgan adı verilir (Akalın, 2011, s. 243).

Baldırkan: Baldıran (Tokat, DS I/504)

Bısırgan: Isırgan otu (Isparta, DS I/670).

Bıyırkan: Yaprığı söğüt yaprağına, çiçeği, yemişi mürverinkine benzeyen bir metre boyunda acı bir ot (Bulgaristan, DS I/673).

Bitgen: Bir çeşit dikenli ot (Aydın, DS I/710).

Bozbağırgan: Sarmaşık gibi yaprakları tüylü bir ot (Denizli, DS I/750).

Bozdurgan: Yazın olan iri, sarı ve iyi cins bir armut (Konya, DS I/750).

Buyurgan: Sultan otu da denilen bir ot (İstanbul, DS I/809).

Büldürgen: Böğürtlen (İstanbul, DS I/819).

Cegen: Hasır otu (İstanbul, Gümüşhane, DS II/874).

Cegen: Dövende ezilmeyen çavdar, buğday sapı (Erzurum, DS II/874).

Ceğan: Karışık atılmış veya yığılmış ot, arpa, buğday sapı (Artvin, DS II/875).

Cegirgen: Isırgan otu (Bolu, DS II/875).

Cığan: Derelerde biten uzun yapraklı bir bitki (Ankara, DS II/900).

Çığırgan: Yabani menekşe (Zonguldak, DS II/926).

Cızgan: Böğürtlene benzeyen, dikenli bir çeşit bitki (Mersin, DS II/947).

Cızgan: Isırgan otu (Muğla, DS II/947).

Cızlağan: Isırgan otu (Niğde, DS II/950).

Çığırgan: Yabani menekşe (Zonguldak, DS II/1161).

Çoğan: Kökü ve dalları sabun gibi köpüren hem helvacılıkta hem de temizlik işlerinde kullanılan bir bitki (Afyon, DS II/1256).

Dadırgan: Tarlalarda kendiliğinden yetişen ve yenilebilen, büyük yapraklı bir çeşit ot (Erzincan, DS II/1320).

Dağdağan: Çitlembik ağacı ve meyvesi (Amasya, DS II/1324).

Dağdağan: Kömürü çok kuvvetli olan bir ağaç (Konya, DS II/1324).

Dalgan: Isırgan otu (Aydın, İzmir, Muğla, DS II/1335).

Darikan: Çavdar (Bitlis, DS II/1371).

Dargan: Çavdar (Van, DS II/1370).

Dokürgen: Beyaz asma üzümü (Ordu, DS II/1541).

Dökülgen: Beyaz ince kabuklu ak parmak da denilen bir çeşit üzüm (Adana, DS II/1574).

Emesken: Bir çeşit siyah küçük erik, mürdüm eriği (Ankara, DS III/1734).

Ergen: Kızılcık (Afyon, DS III/1767)

Gavlağan: Çınar ağacı (Bolu, DS III/1939).

Geçirgen: Isırgan otu (Ankara, DS III/1963).

Gedilgen: Yaprakları çalıya benzeyen, dağlarda yetişen yaban baklası (Ankara, DS III/1967).

Gedirgen: Fundalıklarda yetişen, yenilir bir çeşit bitki (Aydın, DS III/1967).

Gedirgen: Bağ çubuklarını çoğaltmak için toprağa daldırılarak fidelenen dal (Konya, DS III/1967).

Gidişgen: Isırgan otu (Denizli, DS III/2074).

İskelegen: Tohumluk küçük soğan, arpacık soğanı (Afyon, DS III/2557).

Karagan: Yaprakları yapışkan, bodur bir çeşit bitki (İçel, DS IV/2644).

Kavgan: Hayvanların özellikle develerin severek yediği dikenli bir ot, deve dikenli (Eskişehir, DS IV/2689).

Kavlağan: Çınar ağacı (Bolu, DS IV/2690).

Kıbıçkan/kıbışkan: Semizotu (Antalya, DS IV/2782).

Kurugan: Ekin içlerinde biten, yemeği yapılan bir bitki (Konya, DS IV/3012).

Kurulgan: Kalkan dikenli de denilen uzun saplı, küçük kırmızı çiçekler açan, dikenli bir bitki (Çanakkale, DS IV/3013).

Kurulkan: Büyük diken (Konya, DS IV/3013).

Ötlegen: Bir çeşit ot (Bolu, DS V/3360).

Özgen: Kuzukulağı otunun filizleri (İstanbul, DS V/3374).

Sergen: Kırmızı, sırası az bir çeşit üzüm (Elâzığ, DS V/3590).

Sirgen/Sirken: Yabanıl ıspanak (Isparta, DS V/3648).

Sütlügen: Sütleğen (Giresun, DS V/3729).

Süygen: Sürgün, filiz (Isparta, DS V/3730).

Tutkan: İlme de denilen dikenli çalı (Denizli, DS V/4001).

Yapışkan: Ökse otu (Çanakkale, DS VI/4180).

Yapışkan: Bir çeşit ısırgan otu (İstanbul, DS VI/4180).

Yapışkan: 1.5-2 metre boyunda, kırmızı renkli küçük yuvarlak meyvesi olan, dalları nazar için kullanılan bir ağaç (Ordu, DS VI/4180).

Yapışkan: Duvar aralarında biten, yabanıl bir bitki (Giresun, DS VI/4180).

Yapışkan: Sulu tarlalarda yetişen, başağı insana, hayvana yapışan bir ot (Hatay, DS VI/4180).

Yemişgen/Yemişken: Kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabanıl bir ağaç (Gaziantep, DS VI/4244).

Yemişgen: Küçük elma (Bolu, DS VI/4244).

Derleme Sözlüğü'nde (DS) 66 bitki adı tespit edilmiştir. "Cegen" in İstanbul ve Gümüşhane'de "hasır otu"; Erzurum'da "dövende ezilmeyen çavdar, buğday sapı" anlamında olduğu görülmüş olup yazılışı ve okunuşu aynı (eş sesli) olan "cegen" in iki farklı şehirde iki farklı anlamı ifade ettiği tespit edilmiştir. Isırgan otuna Muğla'da "cızgan"; Niğde'de "cızlağan"; Ankara'da "geçirgen"; Denizli'de "gidişgen"; İstanbul'da "yapışkan" adı verilmiş olup ısırgan otu için beş farklı şehirde beş farklı sözcüğün kullanıldığı görülmüştür. "Dağdağan"; Amasya 'da çitlembik ağacı ve meyvesini karşılarken Konya'da kömürü çok kuvvetli olan bir ağacı karşılamış olup yazılışı ve okunuşu aynı olan bir sözcüğün iki farklı şehirde iki farklı bitki adını karşıladığı saptanmıştır. Çavdar bitkisi için Bitlis'te "darikan"; Van'da "dargan" adı kullanılmış olup aynı bitki için iki farklı şehirde iki farklı sözcüğün kullanıldığı tespit edilmiştir. "Galkan" bitkisi Ankara'da "kökü yenen bir ot" anlamında kullanılırken Samsun ve Çorum'da tohumlu bir bitki türü olan "deve dikenli" anlamında kullanılmış olup aynı bitki iki farklı şehirde iki farklı bitkiyi karşıladığı anlaşılmaktadır. Yazılışı ve okunuşu aynı (eş sesli) olan "gedirgen" in Aydın'da fundalıklarda yetişen ve yenilen bir çeşit bitki; Konya'da bağ çubuklarını çoğaltmak için toprağa daldırılarak fidelenen dalı ifade ettiği anlaşılmış olup eş sesli bir kelimenin iki farklı şehirde iki farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. "Yapışkan" adı verilen bitki, İstanbul'da "ısırgan otu"; Çanakkale'de "ökse otu"; Ordu'da "1.5-2 metre boyunda, kırmızı renkli küçük yuvarlak meyvesi olan, dalları nazar için kullanılan bir ağaç"; Giresun'da "Duvar aralarında biten, yabanıl bir bitki"; Hatay'da "Sulu tarlalarda yetişen, başağı insana, hayvana yapışan bir ot" anlamında kullanılmış olup yazılışı ve okunuşu aynı (eş sesli) olan "yapışkan" ın Anadolu ağızlarında beş farklı şehirde beş farklı anlamda kullanıldığı, aynı adın beş farklı bitkiyi karşıladığı tespit edilmiştir. "Yemişgen" bitkisinin Gaziantep'te "kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabanıl bir ağaç"; Bolu'da "küçük "elma" anlamında kullanıldığı tanıklanmış olup eş sesli bir sözcüğün iki farklı şehirde iki farklı bitkiyi karşıladığı, aynı adın iki farklı bitkiyi karşılayacak şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. Gaziantep'te kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabanıl bir ağaç türü olan "yemişken/yemişken" sözcüğünde k>g değişimi meydana geldiği görülmüştür.

Derleme Sözlüğü'nde "akılğan"; Çorum'da "ağacın kabuğu ile gövdesi arasındaki ince tabaka"; Ankara'da "mecra, yatak, kuru sel yarıntıları, dere yatağı"; Kayseri'de "çağlayan, ırmak veya dereye suyun hızlı aktığı yer"; Bolu ve Kahramanmaraş'ta "çabuk meyleden, sebatsız, maymun iştahlı"; Ankara ve Mersin'de "ırmak, dere, çay, küçük akarsu" anlamında kullanılmıştır. Gaziantep'te "akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları"; Kahramanmaraş'ta "bilgiç, çokbilmiş"; Amasya, Tokat ve Sivas'ta; "çamsakızı, reçine" anlamında verilmiştir. "Akılğan" sözcüğünün Anadolu'nun farklı yörelerinde çok anlamlılık özelliği gösteren bir sözcük olduğu tanıklanmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde "çığırğan" sözcüğü; Zonguldak'ta "yabani menekşe"; Manisa, Balıkesir, Eskişehir ve Bursa'da "ağustos böceği"; Konya ve Mersin'de "pamuğu çekirdeğinden ayıran el çıkırığı"; Burdur, Balıkesir, Bursa ve Sivas'ta "çok bağırın kimse" anlamlarında

kullanılmakta olup eş sesli bir sözcüğün Anadolu'nun farklı yörelerinde farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Derleme Sözlüğü'nde "Sergen" sözcüğü İzmir, Manisa, Çanakkale, Bursa, Bilecik, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Sinop, Samsun, Trabzon ve Artvin'de "mutfak rafı" anlamında kullanılmaktadır. Kütahya, Bilecik, İstanbul, Çorum, Samsun, Tokat, Ordu, Trabzon, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana'da "tahıl, sebze, meyve serip kurutmaya yarayan yer" olarak kullanılmaktadır. Artvin, Giresun, Hatay, Sivas, Kayseri, Niğde ve Adana'da "kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb." olarak bilinmektedir. Konya'da "yaz günleri dam üstüne konan süt, yoğurt, kaymak"; Elazığ'da "kırmızı, sırası az bir çeşit üzüm"; Samsun'da "bir metre çapında, iki metre yüksekliğinde silindir biçiminde mısır ambarı"; Bilecik'te "tepelereki düzlük yerler" olarak verilmiştir. Hatay ve Niğde'de "yorgun, perişan"; Çanakkale ve Zonguldak'ta "geniş kenarlı şapka"; Afyon, Manisa, Çankırı ve Malatya'da "raf"; Gümüşhane ve Kayseri'de "serilmiş, yayılmış durumlarında" anlamlarında kullanılmaktadır. Ankara'da "deredeki büyük kayanın içinde kalan su bölümü"; Malatya'da "kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve" anlamına gelmektedir. Eş sesli bir sözcüğün farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı, üzerinde çokanlamlılığı barındırdığı belirlenmiştir.

"Süygen"; Isparta, Konya ve Mersin'de "sürgün, filiz"; Konya'da "âşık"; Antalya'da "uzayıp giden" anlamlarında kullanılmış olup eş sesli bir sözcük olan "süygen" in çok anlama gelecek şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Coğrafi Şekil ve Yer Adları

Akılğan: Akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları (Gaziantep, DS I/151).

Akılğan: Meyil suya akış imkânı veren eğim (Gaziantep, DS I/151).

Akılğan: Mecra, yatak, kuru sel yarıntıları, dere yatağı (Ankara, DS I/151).

Akılğan: Çağlayan, ırmak veya dereye suyun hızlı aktığı yer (Kayseri, DS I/151)

Akılğan: Irmak, dere, çay, küçük akarsu (Adana, İçel DS I/138).

Atılğan: Çavlan, şelale (Samsun, Kayseri DS I/369).

Avğan: Üstü açık sarnıç (Afyon, DS I/380).

Avğan: Kanalla gelen suyun çeşmelere ayrılacağı yerde biriktiği küçük taş havuz (Sivas, DS I/381).

Avkan: Suyun toplandığı yer, havuz (Rize, DS I/386).

Ayılğan: Akarsu yolu üzerinde sığ, temiz, dar yer (Konya, DS I/418).

Bahargan: Güneyde yaz kış, yeşil olan yer, mera (Erzincan, DS I/487).

Batalğan: Sazlık, bataklık, çayırlarda kapalı küçük bataklık (Sivas, DS I/569)

Batılğan: Heyelana müsait yer (Amasya, Tokat, Ordu, Erzincan, DS I/570).

Bıcılğan: Birikinti, çöküntü (Çorum, DS I/654).

Burğan: Su çevirisi, girdap (Bayburt, DS I/798).

Burulğan: Hortum (Bilecik, DS I/798).

Buzluğan: Buzu eksik olmayan tepe (Rize, DS I/811).

Bügleşen: Pınar, kaynak (Kayseri, DS I/813).

Cergen: Bostan ve tarlalara yapılan basit kulübe, gölgelik (İçel, DS II/885).

Çalgan: Taşlık ve meyilli su yatağı (Gümüşhane, DS II/1051).

Dığan: Suyun hafif toplandığı yer, çukur (Aydın, DS II/1451).

Dökülgen: Kayalıkların sık sık ayrılıp dökülen yerleri (Konya, DS II/1574).

Galkan: Boyunduruğun iki zelve arasındaki kısmı (Isparta, DS III/1902).

Gaskan: Ekim'e elverişli olmayan, çorak toprak (Sivas, DS III/1932).

Gıygan: Toprak altından ince katlar şeklinde çıkan yumuşak taşlar (Kütahya, DS II/2064).

İrkılğan: Toprak kayması, göç (Ordu, DS IV/2488).

Korugan: Otunu biçmek için korunan tarla (Kars, DS IV/2929).

Künken: Çöplük (Eskişehir, DS IV/3039).

Övergen: Çaylardaki kayaların oyulup içine su birikmiş durumu, dev kazanı (İzmir, DS V/3364).

Salgan: Eğimli yol (Kahramanmaraş, DS V/3525).

Sergen: Tahıl, meyve, sebze serip kurutmaya yarayan yer (Kütahya, DS V/3590).

Sergen: Bir metre çapında, iki metre yüksekliğinde silindir biçiminde mısır ambarı (Samsun, DS V/3590).

Sergen: Tepelerdeki düzlük yerler (Bilecik, DS V/3590).

Solugan: Su yoluna açılan delik (Aydın, DS V/3663).

Solugan: Kaynak (Balıkesir, DS V/3663).

Solurgan: Ters akıntı, su çevirisi (Giresun, DS V/3663).

Yıhlıgan: Su bendi (Gümüşhane, DS VI/4265).

Yıhlıgan: Su arklarının bozulmuş, yıkılmış yanları (Gümüşhane, DS VI/4265).

Yıkılğan: Toprak Kayması (Isparta, DS VI/4265).

Derleme Sözlüğü'nde (DS) 38 coğrafi şekil ve yer adı tespit edilmiştir. "Akılğan" sözcüğünün Gaziantep'te hem "akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları" hem de "meyil suya akış imkânı veren eğim; Ankara'da "mecra, yatak, kuru sel yarıntıları, dere yatağı"; Kayseri'de "çağlayan, ırmak veya dereye suyun hızlı aktığı yer"; Adana ve İçel'de "ırmak, dere, çay, küçük akarsu" anlamların kullanıldığı belirlenmiştir. Yazılışı ve okunuşu aynı (eş sesli) olan "akılğan" sözcüğünün beş farklı şehirde beş farklı anlamının bulunduğu görülmektedir. Kayseri'de "çağlayan, ırmak veya dereye suyun hızlı aktığı yer" anlamına gelen "akılğan" sözcüğünün "atılğan" şeklinde ikinci bir söylenişinin bulunduğu, aynı anlamı ifade eden farklı sözcüklerin Anadolu ağızlarında yer aldığı tespit edilmiştir. "Avgan" sözcüğü Afyon'da "üstü açık sarnıç"; Sivas'ta "kanalla gelen suyun çeşmelere ayrılacağı yerde biriktiği küçük taş havuz" anlamında kullanılmıştır. "Avkan" ise Rize'de "suyun toplandığı yer, havuz" anlamına gelmektedir. Eş sesli olan "Avgan"ın iki farklı şehirde iki farklı anlama geldiği, aynı sözcüğün iki farklı anlamı karşıladığı görülmüştür. Bu üç sözcükte Farsça "ab" köküne Türkçe +Gan ekini getirilerek yeni sözcükler türetildiği saptanmıştır. Yazılışı ve okunuşu aynı (eş sesli) olan "sergen" sözcüğünün Kütahya'da "tahıl, meyve, sebze serip kurutmaya yarayan yer"; Samsun'da bir metre çapında, iki metre yüksekliğinde silindir biçiminde mısır ambarı"; Bilecik'te "tepelerdeki düzlük yerler" anlamında olmak üzere üç farklı şehirde üç farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. "Solugan" sözcüğünün Aydın'da "su yoluna açılan delik"; Balıkesir'de "kaynak" olarak yani eş sesli kelimelerin farklı anlamları karşılayacak şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. "Yıhlıgan" sözcüğü Gümüşhane'de hem "su bendi" hem de "su arklarının bozulmuş,

yıkılmış yanları”nı karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Eş sesli olan “yihılğan”ın farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılmıştır. “Yihılğan” sözcüğü Gümüşhane’de “su bendi”; “yıkılğan” Isparta’da “toprak kayması” anlamında kullanılmış olup k>h değişmesi ile aynı sözcüğün farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır.

Eşya Adları

Ahlğan: Çamsakızı, reçine (Çorum, Amasya, DS I/129).

Ahlkan: Çamsakızı, reçine (Amasya, DS I/129).

Akırgan: Tomruğun içinden çıkan yağlı çam (Kastamonu, DS I/152).

Akuşgan: Kibrit (Kars, DS I/164).

Alışgan: Kibrit (İğdır, DS I/220).

Alışkan: Kibrit (Kırşehir, DS I/220).

Anırgan: Ses çıkararak dönen su dolabı (Denizli, DS I/270).

Bıçılğan: Göl kıyılarında, suyun içinde midye kabuğuna benzeyen, kaygan bir madde (Isparta, DS I/657).

Bıcırğan: Çelik matkap (Bursa, DS I/655).

Bulağan: Ağaç arabalara sürülen, katran görünüşünde siyah boya (Bursa, DS I/784).

Burgan: Mengene sapı (Sivas, DS I/797)

Cebken: Çobanların giydiği bir çeşit yağmurluk (Konya, DS II/872).

Cıgılğan: Gelinlerin ve genç kızların düğünlerde başlarına süs olarak taktıkları parlak renkli tel veya tüy (Denizli, DS II/899).

Çağırğan: Zil, çan (Romanya, DS II/1037).

Çığırğan: Pamuğu çekirdeğinden ayıran el çıkırığı (Karaman, Konya, DS II/926).

Cığırğan: Parlak, yaldızlı kâğıt (Denizli, DS II/900).

Dağdağan: İğde ve diğer ağaçların dallarından yapılan nazarlık (Kars, DS II/1324).

Dirgen: Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aygıtı (Afyon, DS II/1515).

Dirgen: Çatal (Denizli, DS II/1516).

Dirgen: Demir yaba (Kars, DS II/1516).

Dirgen: Demirden yapılmış, üç veya beş dişli ot ve sap kaldırmaya mahsus alet (Erzurum, DS II/1516).

Geçirgen: Bilet (Şanlıurfa, DS III/1963).

Haydağan: Ottan, çalı çırpıdan yapılan yazlık kulübe (Adana, DS III/2316).

Isırgan: Fırında ekmek, börek, çörek çevirmeye yarayan bir çeşit kürek (Denizli, DS IV/2491).

Isırgan: Ateş küreği (Isparta, DS IV/2492).

İtişgen: Kağnı oku (Ankara, DS IV/2570).

İtişken: Kağnı oku (Bolu, Ankara, DS IV/2570).

İtişken: Kağnıda iki ok arasına geçirilen kol gibi ağaç (Eskişehir, DS IV/2570).

Karagan: Toprak çanak (Van, DS IV/2644).

Karagan: Pırnal ağacının odunu (Afyon, DS IV/2644).

Kaygan: Mermer taşı (İzmir, DS IV/2700).

Kaygan: Düz yaka parçası (Denizli, DS IV/2700).

Orgen: Yük bağlamaya yarayan, keçi kılından yapılmış ip (Amasya, DS V/3290).

Sergen: Mutfak rafı (İzmir, DS V/3589).

Sergen: Odalarda yatak, yorgan konulan dolap, yüklük (Balıkesir, DS V/3590).

Sergen: Mutfak dolabı (Afyon, DS V/3590).

Sulağan: Bükülmüş iplik (Kırklareli, DS V/3692).

Suluğan: Bükülmüş iplik (Tekirdağ, DS V/3692).

Tekirgen: Üzüm suyunu arıtmaya yarayan büyük tekne (Kahramanmaraş, DS V/3867).

Tetirgen: Üzüm şirasının ilk kez kaynatıldıktan sonra durulması için konulduğu tahta kap (Kahramanmaraş, DS V/3902).

Uçurgen: Uçurtma (Manisa, DS VI/4025).

Yapışkan: Zamk (Çanakkale, DS VI/4180).

Yogan: Yorgan (Burdur, DS VI/4287).

Derleme Sözlüğü'nde (DS) –GAn eki ile biten 43 eşya adı tespit edilmiştir. “Kibrit” sözcüğü Kars'ta “akuşgan”; Iğdır'da “alışgan” ve Kırşehir'de “alışkan” sözcüğü ile karşılanmış olup Anadolu'da “kibrit” sözcüğünü karşılayan üç farklı kullanım olduğu, aynı eşyayı bildiren üç farklı sözcük bulunduğu belirlenmiştir. “Dirgen”in; Denizli'de “çatal”; Kars'ta “demir yaba”; Afyon'da “harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatallı tarım aygıtı”; Erzurum'da Demirden yapılmış, üç veya beş dişli ot ve sap kaldırmaya mahsus alet” anlamında kullanıldığı görülmüştür. Eş sesli olan “dirgen” sözcüğünün dört farklı şehirde dört farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. “Isırgan” sözcüğünün Denizli'de “fırında ekmek, börek, çörek çevirmeye yarayan bir çeşit kürek”; Isparta'da “ateş küreği”ni karşıladığı görülmüş olup eş sesli bir sözcüğün iki farklı şehirde iki farklı eşya adı olarak yer aldığı belirlenmiştir. Ankara'da “kağnı oku”; Eskişehir'de “kağnıda iki ok arasına geçirilen kol gibi ağaç” anlamına gelen “itişgen/itişken” sözcüğünün iki farklı şehirde iki farklı anlamda kullanıldığı görülmüştür. Van'da “toprak çanak”; Afyon'da “pırnal ağacının odunu” anlamına gelen ve eş sesli olan “karagan” sözcüğünün iki farklı kentte iki ayrı anlamda kullanıldığı anlaşılmıştır. “Kaygan” sözcüğünün İzmir'de “mermer taşı”; Denizli'de “düz yaka parçası” anlamına görülmüş olup eş sesli bir kelimenin iki farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Eş sesli bir kelime olan “sergen” sözcüğünün İzmir'de “mutfak rafı”; Balıkesir'de “Odalarda yatak, yorgan konulan dolap, yüklük”; Afyon'da “mutfak dolabı” olmak üzere üç farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır. Bükülmüş iplik Kırklareli'de “sulağan”; Tekirdağ'da “suluğan” olarak adlandırılmış olup aynı eşya için iki farklı şehirde iki farklı ad kullanıldığı belirlenmiştir.

Derleme Sözlüğü'nde “çağırğan” sözcüğü; Romanya'da “zil, çan”; Balıkesir ve Ankara'da “iyi enenmemiş hayvan”; Balıkesir'in Susurluk ilçesinde “çok bağıran kimse”; Çorum'da hem “tellal” hem “mübaşir”; İstanbul'da “terbiyesiz, dile düşmüş olan kadın anlamlarında verilmiş olup eş seslilik özelliği gösteren bir sözcüğün çokanlamlılık özelliği gösterdiği saptanmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde itişken; Bolu ve Ankara'da "kağrı oku"; Eskişehir'de "kağrıda iki ok arasına geçirilen kol gibi ağaç" anlamında olup eş sesli sözcüğün farklı yörelerde farklı anlamlarda tespit edilmiştir.

Gıda Adları

Algan: İhtiyaç halinde elle çekilen buğday unu (Afyon, DS I/212).

Avğan: Bir çeşit yemek (Isparta, DS I/381).

Bodurgan: Tatlı, siyah renkli bir yemiş çeşidi (Diyarbakır, DS I/722).

Kukkan: İçi haşhaşlı küçük ekmek (Isparta, DS IV/2993).

Pastukan: Yoğurt ya da ayranı ekşiterek yapılan bir çeşit yiyecek (Erzincan, DS V/3407).

Sergen: Kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb. (Artvin, DS V/3590).

Derleme Sözlüğü'nde 6 gıda adı tespit edilmiştir.

Hastalık Adları

Bıdırğan: Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (Aydın, Balıkesir, İstanbul, Amasya, Sinop, Samsun, Ağrı, Erzurum, Bitlis, Malatya, Maraş, Kayseri, Kırşehir, Niğde, İçel, Antalya, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, DS I/656)

Bıılğan: Ayak parmakları arasında terden oluşan pişik, yara (Afyon, DS I/657).

Bıılğan: Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (Uşak, Isparta, Denizli, Aydın, Eskişehir, Kastamonu, Amasya, Ordu, Gaziantep, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Adana, Antalya, DS I/656).

Bıılğan: Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (Malatya, DS I/657).

Bıılkan: Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Adana, İçel, DS I/657).

Bitilgen: Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara (Ordu, DS I/656)

Buğulkan: Atların diz kapaklarından aşağıda olan ve pansumanla geçirilebilen hafif şişkinlik (Samsun, DS I/781)

Burulgan: İshal, dizanteri (Ordu, DS I/798)

Gırgan: Öldürücü salgın hastalık (Trabzon, DS III/2052)

Gidişgen: Uyuz hastalığı (Bolu, DS III/2074)

Gidişgen: Arpa yığınlarında bulunan, kaşıntı yapan kelebek tozları (Manisa, DS III/2075)

Kurulgan: Hayvanların arka ayaklarında olan bir hastalık (Tokat, DS IV/3013)

Kurulgan: Tırnakla et arasında çıkan bir çıban (Çanakkale, DS IV/3013)

Sekirgen: Bir çeşit sığır hastalığı (Tokat, Kahramanmaraş, DS V/3572)

Serken: At ve sığırlarda görülen şap hastalığı (Sivas, DS V/3591)

Sızığan: Küçük çıban, sivilce (Hatay, DS V/3630)

Derleme Sözlüğü'nde (DS) -GAn eki ile biten 16 hastalık adı belirlenmiştir. “Kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara” olarak bilinen hastalığa Aydın, Balıkesir, İstanbul, Amasya, Sinop, Samsun, Ağrı, Erzurum, Bitlis, Malatya, Maraş, Kayseri, Kırşehir, Niğde, İçel, Antalya, Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ'da “bıçırğan” adı verilmiştir. Uşak, Isparta, Denizli, Aydın, Eskişehir, Kastamonu, Amasya, Ordu, Gaziantep, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Adana ve Antalya'da “bıçılğan”; Malatya'da “bıçılğan”; Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Adana ve İçel'de “bıçılkan”; Ordu'da “bitilgen” adının verilerek aynı hastalığın farklı isimlerle ifade edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Tokat'ta “hayvanların arka ayaklarında olan bir hastalık olan” “kurulgan”; Çanakkale'de “tırnakla et arasında çıkan bir çıban” olarak adlandırılarak eş sesli sözcüklerin farklı yerlerde farklı hastalıkları karşıladığı görülmüştür.

Derleme Sözlüğü'nde “bıçılğan”; Uşak, Isparta, Denizli, Aydın, Eskişehir, Kastamonu, Amasya, Ordu, Gaziantep, Sivas, Ankara, Niğde, Konya, Adana ve Antalya'da “kadınların meme uçlarında, çocukların ayaklarında, hayvanların ayak parmakları ile bileklerinde ter, pislik, çamur vs. sebeplerden ileri gelen sulu yara” olarak verilmiştir. Isparta'da “göl kıyılarında suyun içinde midye kabuğuna benzeyen kaygan bir madde”; Afyon'da “ayak parmakları arasında terden oluşan pişik, yara” anlamlarında verilmiş olup eş sesli olan “bıçılğan” sözcüğünün farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir.

Hayvan Adları

Anırgan: Çok anıran azgın erkek eşek (Afyon, DS I/270).

Bıçırğan: Midye (Isparta, DS I/655).

Çağırgan: İyice iğdiş edilmemiş hayvan (Balıkesir, DS II/1036).

Cakçağan: Saksığan (Ankara, DS II/847). Kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş, alacakarga, alakargaya “saksığan” adı verilir (Akalin, 2011: 2015).

Cığırgan: Ağustos böceği (Aydın, Kocaeli, Muğla, DS II/926).

Cırlağan: Ağustos böceği (Konya, DS II/926).

Cığırtgan: Ağustos böceği (Hatay, DS II/926).

Cırlağan: Ağustos böceği (Konya, DS II/926).

Cıyrgan: Ağustos böceği (İstanbul, DS II/926).

Cingen: Hindi altına konan tavuk yumurtalarından çıkarak hindi ile gezen tavuk civcivi (Kırşehir, DS II/979).

Çağırgan: İyice iğdiş edilmemiş hayvan (Balıkesir, DS II/1036).

Çığırgan: Ağustos böceği (Manisa, Balıkesir, Eskişehir, Muğla, DS II/1161).

Dukdugan: Baykuş (Kütahya, DS II/1596).

Emişken: Anasını sık sık emen kuzu (Niğde, DS III/1737).

Gerleğan: Sırtı ve kuyruğu kara, karnı beyaz kanatlarının ucu siyah olan bir çeşit kuş (Mersin, DS III/2003).

Gerleğan: Kanat ve sırtı siyah bir çeşit arı (Antalya, DS III/2003).

Gırırgan: İyi tos vuran kuvvetli öküz (İçel, DS III/2058).

Güvegen: Böğelele sineği (Kastamonu, DS, III/2239).

Hatgagan: Ağaçkakan (Bolu, DS III/2305).

Hatlağan: Ağaçkakan (Konya, DS III/2305).

Karadığan: Yumurtadan yeni çıkmış kurbağa yavruları (Denizli, DS IV/2643).

Kesken: Bitki köklerini yiyen, danaburnu da denilen böcek (İstanbul, DS IV/2766).

Kukkogan: Baykuş (Afyon, DS IV/2993).

Öğürgen: Hayvanlara dadanan kan emici sinek, bügelek (Muğla, DS V/3324).

Övügen: At ve eşeklerin kanını emen yeşil renkli iri sinek (Denizli, DS V/3366).

Sargan: Bir çeşit balık (Sinop, DS V/3545).

Seyirtgen: Yılcık (Denizli, DS V/3598).

Vızlağan: Kunduz böceği (Kayseri, DS VI/4105).

Yeşilgan: Yeşil renkli, kertenkeleye benzer bir hayvan (Tokat, DS VI/4257).

Derleme Sözlüğü'nde (DS) -GAn eki ile biten 29 hayvan adı belirlenmiştir. Ağustos böceği için Hatay'da "cığırtgan"; Konya'da "cırlağan"; İstanbul'da "cıyırgan"; Manisa, Balıkesir, Eskişehir ve Muğla'da "çığırgan" sözcüğünün kullanıldığı, aynı anlama gelen sözcüğün farklı yörelerde -GAn ekiyle farklı biçimlerinin oluşturulduğu görülmüştür. "Gerleğan"; Mersin'de "sırtı ve kuyruğu kara, karnı beyaz kanatlarının ucu siyah olan bir çeşit kuş" olarak adlandırılırken Antalya'da "kanat ve sırtı siyah bir çeşit arı" olarak adlandırılmıştır. Eş sesli bir sözcük olan "gerleğan" sözcüğünün iki farklı yörede iki farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Baykuş için Kütahya'da "dukdugan"; Afyon'da "kukkogan" sözcükleri kullanılarak aynı sözcüğün farklı yörelerde benzer seslere -GAn eki getirilerek farklı biçimlerinin oluşturulduğu saptanmıştır. Ağaçkakan; Bolu'da "hatgagan"; Konya'da "hatlağan" olarak adlandırılırken aynı sözcüğün farklı şehirlerde benzer seslere -GAn eki getirilerek farklı biçimlerinin oluşturulduğu görülmüştür.

Derleme Sözlüğü'nde "kesken" İstanbul'da "bitki köklerini yiyen, danaburnu da denilen böcek"; Çankırı'da "keskin" olarak verilmiş olup bu sözcüğün farklı şehirlerde farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

Sıfatlar/Adlaşmış Sıfatlar

Ağargan: 1. Uçuk renkli, ağarmış, solmuş. 2. Ağarmaya, solmaya yüz tutmuş (Ordu, DS I/82).

Algın: Fatih (Tekirdağ, DS I/212).

Ankagan: Duygulu (Konya, DS I/274).

Ağlağan: Vara yoğa ağlayan, sulu gözlü (Amasya, DS I/101).

Akılgan: Akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları (Gaziantep, DS I/151).

Akılgan: Bilgiç, çokbilmiş (Kahramanmaraş, DS I/151).

Angırgan: Vara yoğa bağırarak, ağlayan, terbiyesiz çocuk (Afyon, DS I/266).

Anırgan: Çok anıran eşek, azgın erkek eşek (Afyon, DS I/270).

Anırgan: Bağırarak ağlayan (çocuk) (Afyon, DS I/270).

Anırtkan: Çok arsız, azgın (Niğde, DS I/270).

Anlagan: Duygulu (Konya, DS I/274).

Arıgan: Yorgun, çabuk yorulan (Konya, DS I/315).

- Avutgan:** Aldatıcı, avutucu (Isparta, Konya, Diyarbakır, Antalya, DS I/397).
- Avutkan:** Aldatıcı, avutucu (İzmir, İçel, Muğla, DS I/397).
- Aynağan:** Çok yiyip hemen sindirdiği düşünülen yaratık (Trabzon, DS I/426).
- Bağırğan:** Asabi, titiz, sert (Kastamonu, DS I/480) (Kastamonu).
- Bağırğan:** Çok ağlayan çocuk (Denizli, DS I/480)
- Bağırğan:** Çok ve sesli ağlayan: Bağırın çocuk (Balıkesir, DS I/480)
- Bağırtğan:** Geveze, yaygaracı, çok bağırın, gürültücü (Tokat, DS I/480).
- Bağırtkan:** Geveze, yaygaracı, çok bağırın, gürültücü (Artvin, DS I/480).
- Bağırtğan:** Çok ağlayan çocuk (Tokat, DS I/480).
- Bağırtkan:** Çok ağlayan çocuk (Konya, DS I/480)
- Bağırtkan:** Çok bağırın hayvan (Elâzığ, DS I/480).
- Basalgan:** Havası bunaltıcı, sıkıcı yer (Kahramanmaraş, DS I/537).
- Başargan:** Kumandan, polis amiri (Ankara, DS I/553).
- Bayılğan:** Şımarık, yüzsüz, nazlı, yaramaz, terbiyesiz, arsız, densiz (Burdur, DS I/581).
- Bellegen:** Akıllı, çabuk öğrenen (Tokat, DS I/621).
- Belleğen:** Bellek (Tokat, DS I/621).
- Beslegen:** Besleme, hizmetçi, evlatlık (Isparta, DS I/640).
- Bıcırğan:** Ortılığı karıştıran, fitneci (Gümüşhane, DS I/655).
- Bişgen:** Çabuk pişen (Denizli, DS I/705).
- Bitgen:** Son, uç (Isparta, DS I/710).
- Bitiğen:** Verimli (Kayseri, DS I/709).
- Bitirgen:** Verimli (Kocaeli, DS I/708).
- Bitken:** Çabuk büyüyen bitki (Denizli, DS I/711).
- Burulğan:** Burkulmuş ayak kol vs. (Tokat, DS I/799).
- Buruşgan:** Dövüşken (Isparta, DS I/805).
- Buyurğan:** Kaynana (Burdur, DS I/809).
- Büşürgen:** Pişik (Ordu, DS I/706).
- Çağlagan:** Çağlayan (Burdur, Çankırı, Sivas, Konya, Gümüşhane, DS II/843).
- Caylağan:** Vazgeçen, işin ardını bırakan, döneke (Afyon, DS II/868).
- Cızgan:** Vazgeçen, işin ardını bırakan (Denizli, DS II/868).
- Çağalgan:** Çağlayan (Ordu, DS II/843).
- Çağırgan:** Çok bağırın (kimse) ((Balıkesir, DS II/1037).
- Çağırgan:** Tellal (Çorum, DS II/1037).
- Çağırgan:** Terbiyesiz, dile düşmüş olan kadın (İstanbul, DS II/1037).

- Çığırğan:** Çok bağırان (kimse, çocuk) (Burdur, Balıkesir, Bursa, DS II/926).
- Çıkğan:** Çıkık (ayak, kol, el vb.) (Konya, DS II/1166).
- Çipilgen:** Çamurlu yol (Ankara, DS II/1233).
- Dayangan:** Dayanıklı, sert, metin, sağlam (Çanakkale, DS II/1386).
- Dayaşkan:** Destek (Ordu, DS II/1386).
- Dövüşgen/Döğüşken:** Kavgacı (Afyon, Isparta, II/1593).
- Düzgen:** Düzenli (Konya, DS II/1646).
- Emişken:** Meme emmeye düşkün çocuk (Çorum, DS III/1737).
- Eşingen:** Benzer, eş (Çanakkale, DS III/1793).
- Eşingen:** Çok eşinen hayvan (Çorum, DS III/1792).
- Eşingen:** Yaramaz (Denizli, DS III/1792).
- Ergen:** Olgunlaşmış, olmuş (Isparta, DS III/1767).
- Ergen:** Henüz evlenmemiş, bekâr (Erzurum, DS III/1767).
- Gırışken:** Sokulgan, becerikli, girgin (kimse) (Çorum, Amasya, DS III/2084).
- Gidişgen:** Şehvet hislerine uyan kadın (Denizli, DS III/2075).
- Hımırğan:** Kendi kendine söylenen (kimse) (Kayseri, DS III/2362).
- Hındırğan:** Düğün davetçisi (Afyon, DS III/2364).
- Hındirgen:** Düğün davetçisi (Erzincan, DS III/2364).
- Homurtkan:** Kendi kendine söylenen (kimse) (Karaman, DS III/2401).
- Ilışgan:** Soğuk ve yapmacık bir tavırla gülen kimse (Gümüşhane, DS IV/2473).
- İsirgan:** Ona buna sataşan, terbiyesiz (kimse) (Artvin, DS IV/2556).
- İtişgen:** İnatçı (kimse) (Gümüşhane, DS IV/2570).
- İtişgen:** Kavgacı, geçimsiz (Bolu, Çankırı, Çorum, DS IV/2556).
- İtişken:** Kavgacı, geçimsiz (Afyon, Sakarya, Kocaeli, Antalya, Muğla, DS IV/2570).
- İtişken:** Uğraşan, yılmayan (Kastamonu, DS IV/2570).
- Karışgan:** Bilgiçlik taslayan, her şeye burnunu sokan (İçel, DS IV/2664).
- Kırıtkan:** Kendini beğenmiş, mağrur (Tokat, DS IV/2828).
- Kurukan:** Ölü (İstanbul, DS IV/3012).
- Kurulgan:** Onurlu, kibirli, gösterişli (Bolu, DS IV/3013).
- Nargan:** Soylu (Erzurum, DS IV/3240).
- Oturgan:** Oturan (Kocaeli, DS V/3299).
- Ötgen:** Geçmiş (Zaman için) (Denizli, DS V/3359).
- Ötken:** Geçmiş (Zaman için) (Trabzon, DS V/3359).
- Övüngen:** Çok övünen (Bolu, DS V/3366).

- Sanıtkan:** Unutkan (Adana, DS V/3540).
- Sergen:** Yorgun, perişan (Niğde, DS V/3590).
- Solugan:** Nefes darlığı çeken (Isparta, DS V/3663).
- Solugan:** Gürültüsüz, yumuşak dalga (Niğde, DS V/3663).
- Solurgan:** Kıyıya gidip dönen dalga (Giresun, DS V/3663).
- Soluğan:** Soluk soluğa, tıknefes (Aydın, DS V/3663).
- Söylegen:** Düzgün ve rahat konuşan (Tokat, Urfa, Antakya, DS V/3686).
- Söylegen:** Çok söyleyen, geveze (Erzurum, DS V/3686).
- Süsgen:** Süsmeye, boynuzlamaya alıştırılmış hayvan (Isparta, DS V/3727).
- Süsgen:** Çok boynuz atan hayvan (Erzurum, DS V/3727).
- Süygen:** Âşık (Konya, DS V/3730).
- Süygen:** Uzayıp giden (Antalya, DS V/3731).
- Şarlağan:** Derelerdeki küçük çağlayan (Mersin, DS V/3751).
- Şarlağan:** Çağlayan (Çorum, DS V/3751).
- Tarıtkan:** Davacı (İstanbul, DS V/3836).
- Taşgan:** Pınar (Adana, DS V/3842).
- Uçurgan:** Hırsız (Kayseri, DS VI/4025).
- Ungan:** Onmuş kişi (Erzurum, DS VI/4041).
- Ungan:** Yürekli, yiğit (Erzurum, DS VI/4041).
- Usangan:** Çabuk usanan (Samsun, DS VI/4044).
- Yapışkan:** Arsız, sırnaşık kişi (İzmir, DS VI/4180).
- Yapışkan:** Uyuşuk, tembel (Niğde, DS VI/4180).
- Yılıkkan:** Büyük ve çirkin ağızlı (Niğde, DS VI/4272).
- Yılışgan:** Dalkavuk (Samsun, DS VI/4272).
- Yörgen:** Eşkini (filiz) fazla (Çorum, DS VI/4311).

Derleme Sözlüğü'nde (DS) –GAn eki ile biten 103 sıfat belirlenmiştir. Eş sesli bir sözcük olan “akılğan” Gaziantep’te “akıntılı, hızlı akan su, akıntılı su kanalları” anlamında kullanılırken Kahramanmaraş’ta “bilgiç, çokbilmiş” anlamına gelmektedir. Eş sesli bir sözcüğün iki farklı yerde iki farklı anlamı karşıladığı tespit edilmiştir. “Ağlağan” Amasya’da “vara yoğa ağlayan, sulu gözlü” anlamını karşılarırken “anırgan”; Afyon’da “vara yoğa bağırarak, ağlayan, terbiyesiz çocuk”; “anırgan”; Afyon’da bağırarak ağlayan (çocuk) anlamında kullanılmaktadır. Aynı anlama gelen bir sözcüğün farklı yörelerde benzer seslere “-Gan eki getirilerek farklı biçimlerinin oluşturulduğu tespit edilmiştir. Eş sesli bir sözcük olan “anırgan” Afyon’da hem “çok anıran eşek, azgın erkek eşek” hem de “bağırarak ağlayan (çocuk)”; Denizli’de “ses çıkararak dönen su dolabı” anlamında kullanılmış olup eş sesli bir sözcüğün farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı saptanmıştır. “Belleğan”; Tokat’ta hem “akıllı, çabuk öğrenen” hem de “bellek” anlamında kullanılmış olup eş sesli bir sözcüğün aynı şehirde iki farklı anlama geldiği görülmüştür.

Isparta, Konya, Diyarbakır ve Antalya'da "aldatıcı, avutucu" anlamına gelen "avutgan" ve "avutkan" sözcükleri kullanıldığı ve -GAn ekinin "avut-" fiiline -gan ve -kan olarak iki farklı şekilde geldiği görülmüştür. Tokat ve Artvin'de "geveze, yaygaracı, çok bağırان, gürültücü" anlamında "bağırtgan" ve "bağırtkan" sözcüklerinin kullanıldığı ve -GAn ekinin "bağırt-" fiil gövdesine -gan ve -kan olarak iki farklı şekilde geldiği tespit edilmiştir. Konya'da çok ağlayan çocuk "bağırtkan" olarak adlandırılırken Tokat'ta "bağırtgan" olarak adlandırılmış olup "-bağırt" fiil gövdesinin -GAn ekini -gan ve -kan olmak üzere iki farklı biçimde aldığı belirlenmiştir. "Kavgacı, geçimsiz" anlamını karşılayan "itişgen" ve "itişken" sözcüklerinde -GAn ekinin -gen ve -ken biçimlerinin ayrı ayrı kullanıldığı ve -gen ekinin ünsüz sertleşmesine (benzeşme) uğrayarak -ken şekline dönüştüğü tespit edilmiştir. "Ötken"; Trabzon'da "geçmiş zaman"; "ötgen"; Denizli'de "geçmiş zaman" anlamında kullanılmakta olup "öt-" fiiline -GAn ekinin "gen" ve "ken" olmak üzere iki farklı biçimde geldiği belirlenmiştir.

"Bağırgan" sözcüğünün Kastamonu'da "asabi, titiz, sert" anlamına gelirken Balıkesir ve Denizli'de "çok ağlayan çocuk"; Burdur ve Denizli'de "tarla sarmaşığı"; Balıkesir'de "çok ve seli ağlayan çocuk" anlamında kullanıldığı görülmüş olup eş sesli bir sözcüğün dört farklı yerde dört farklı anlamda kullanıldığı belirlenmiştir. "Bağırtgan" sözcüğü Tokat'ta hem "geveze, yaygaracı, çok bağırان, gürültücü" hem de "çok ağlayan çocuk" anlamında kullanılmış olup aynı sözcüğün aynı yörede iki farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır. "Bağırtkan" Artvin'de "geveze, yaygaracı, çok bağırان, gürültücü"; Konya'da "çok ağlayan çocuk"; Elazığ'da "çok bağırان hayvan" olarak tanımlanmış olup eş sesli bir sözcük olan "bağırtkan" sözcüğünün üç farklı şehirde üç farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. "Çağırgan"; Balıkesir'de "çok bağırان kimse"; İstanbul'da "terbiyesiz, dile düşmüş kadın"; Çorum'da "tellal" olarak verilmiş olup eş sesli bir sözcüğün üç farklı şehirde üç farklı anlamı karşılayacak şekilde kullanıldığı saptanmıştır. "Eşingen" sözcüğü Çanakkale'de "benzer, eş"; Kars'ta "çok eşinen hayvan"; Denizli'de "yaramaz" anlamlarında kullanılmakta olup eş sesli bir sözcüğün üç farklı yörede üç farklı anlamı karşıladığı sonucuna ulaşılmıştır. "İtişken" sözcüğünün Kastamonu'da "uğraşan, yılmayan"; Afyon, Sakarya, Kocaeli, Antalya ve Muğla'da "kavgacı, geçimsiz" anlamında kullanıldığı belirlenmiş olup eş sesli sözcüğün farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılmıştır. "Söylegen"; Tokat, Urfa ve Antakya'da "düzgün ve rahat konuşan"; Erzurum'da "çok söyleyen, geveze" anlamında olup eş sesli bir sözcüğün iki farklı yörede iki farklı anlamda kullanıldığı görülmüştür. "Süygen"; Konya'da "âşık"; Antalya'da "uzayıp giden" anlamına gelmektedir. Eş sesli sözcüğün farklı şehirlerde farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. "Yapışkan" sözcüğü İzmir'de "arsız, sırnaşık kişi"; Niğde'de "uyuşuk, tembel" olarak bir sözcük olup eş sesli sözcüğün farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanıldığı saptanmıştır.

"Verimli" sözcüğüne Kayseri'de "bitiğen"; Kocaeli'de "bitirgen" adı verilmiştir. İki farklı şehirde (yörede) aynı anlamı ifade eden sözcüğün farklı sözcüklerle adlandırıldığı saptanmıştır. "Vazgeçen, işin ardını bırakan, döneke" anlamına gelen sözcük Afyon'da "caylağan"; Denizli'de "çızgan" olarak adlandırılmıştır. İki farklı şehirde (yörede) aynı anlamı ifade eden sözcüğün farklı sözcüklerle karşılandığı anlaşılmaktadır. Çağlayan; Burdur, Çankırı, Sivas, Konya, Gümüşhane'de "çağlağan" olarak adlandırılırken Ordu'da "çağalğan" olarak verilmiş olup aynı anlamı ifade etmek için farklı yörelerde iki farklı sözcüğün kullanıldığı belirlenmiştir. Çok bağırان kimseler; Balıkesir'de "çağırgan"; Bursa ve Burdur'da "çığırgan" olarak verilmiş olup aynı anlamı karşılayan sözcükler için farklı yörelerde farklı sözcüklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. "Düğün davetçisi" Afyon'da "hındırgan"; Erzincan'da "hındirgen" olarak verilmiş olup aynı anlama gelen bir sözcük için iki farklı yerde iki farklı sözcüğün konuşulduğu tespit edilmiştir. "Kendi kendine söylenen kimse" için Kayseri'de "hımırgan" sözcüğü kullanılırken Karaman'da "homurtkan" sözcüğünün kullanıldığı görülmüş olup iki farklı şehirde aynı anlama gelen sözcüklerin farklı sözcüklerle ifade edildiği saptanmıştır.

“İtişken” Derleme Sözlüğü’nde Gümüşhane’de “inatçı kimse”; Bolu, Çankırı ve Çorum’da “kavgacı, geçimsiz”; Ankara’da “kağrı oku” anlamlarında verilmiş olup eş sesli sözcüğün Anadolu’nun farklı yörelerinde farklı anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir.

“İtişken”; Derleme Sözlüğü’nde Afyon, Kocaeli, Sakarya, Çorum, Antalya ve Muğla’da “kavgacı, geçimsiz”; Kastamonu’da “uğraşan, yılmayan”; Bolu ve Ankara’da “kağrı oku”; Eskişehir’de “kağrıda iki ok arasına geçirilen kol gibi ağaç” olarak verilmiş olup eş sesli bir sözcüğün çok anlamlılık özelliği gösterdiği tespit edilmiştir.

Eylemler

Azırgan-: Az görmek (Afyon, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Bolu, Zonguldak, Artvin, Kahramanmaraş, Ankara, Niğde, Konya, Mersin, Antalya, Muğla, DS, I/440)

Azırgan-: Nazlanmak (Isparta, DS I/440).

Azırgan-: Çekinmek, kaçınmak (Ordu, DS I/440)

Azırgan-: Zor gelmek, isteksiz olmak (Gümüşhane, Sivas, Antalya, DS I/440)

İmızgan-: Uyumlamak (Denizli, İzmir, Çanakkale, Kastamonu, Zonguldak, Ordu, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir, Adana, DS IV/2476).

İmızgan-: Uyuşmak (Niğde, DS IV/2477)

İmızgan-: Duraksamak, ağırdan almak (Burdur, Kocaeli, Çorum, Kastamonu, Kayseri, Adana, DS IV/2477)

İmızgan-: Soyunmak (Yozgat, DS IV/2477).

İmızgan-: Çocuk mızızlanmak (Burdur, Bolu, Adana, DS IV/2477).

Derleme Sözlüğü’nde -GAn eki ile biten 9 eylem tespit edilmiştir. “Azırgan” sözcüğü Derleme Sözlüğü’nde İzmir’de “yol kenarlarında birbirine sarılarak büyüyen, boyu iki üç metre kadar yükselebilen bir çeşit dikenli bitki”; Isparta’da “azırgan- “sözcüğünün “nazlanmak anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. “Azırgan” sözcüğünün hem ad hem de eylem olarak farklı anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir.

Derleme Sözlüğü’nde “azırgan- “eyleminin Afyon, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Bolu, Zonguldak, Artvin, Kahramanmaraş, Ankara, Niğde, Konya, Mersin, Antalya ve Muğla’da “az görmek”; Isparta’da “nazlanmak”; Gümüşhane, Sivas ve Antalya’da “zor gelmek, isteksiz olmak”; Ordu’da “çekinmek, kaçınmak” anlamında kullanıldığı görülmüştür. Eş sesli bir sözcük olan “azırgan-” eyleminin farklı şehirlerde farklı anlamlarda kullanıldığı saptanmıştır.

Derleme Sözlüğü’nde “ımızgan-“eyleminin Denizli, İzmir, Çanakkale, Kastamonu, Zonguldak, Ordu, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Ankara, Kırşehir ve Adana’da “uyumlamak”; Niğde’de “uyuşmak”; Burdur, Kocaeli, Çorum, Kastamonu, Kayseri ve Adana’da “duraksamak, ağırdan almak”; Yozgat’ta “soyunmak”; Burdur, Bolu ve Adana’da “çocuk mızızlanmak” anlamlarında kullanıldığı görülmüştür. Eş seslilik özelliği gösteren “ımızgan-” eyleminin farklı şehirlerde farklı anlamlarda kullanıldığı tanıklanmıştır.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

-GAn ekinin Göktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde işlek bir yapım eki olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Harezmi Türkçesinde ekin hem -GAn’lı şekli hem de -An’lı şeklinin kullanıldığı görülmüştür. Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde -GAn ekinin hem kalıcı isimler hem de sıfat-fiil türettiği belirlenmiştir. Çağatay Türkçesinde ekin az da olsa -An’lı kullanımlarına rastlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesinde -GAn eki sıfat-fiil, adlaşmış sıfat-fiil ve kalıcı ad türetme göreviyle hem -GAn formatında hem de -An formatında olmak üzere iki şekilde kullanıldığı

görülmüştür. Türkiye Türkçesinde -GAn ekinin g sesi düşmüş olup -An ekinin Türkiye Türkçesinde eklendiği fiili sıfat-fiil, adlaşmış sıfat-fiil veya kalıcı isim haline getirdiği tespit edilmiştir ancak bu çalışmaya -An ekiyle biten örnekler alınmamıştır. Derleme Sözlüğünde -GAn eki ile biten 66 bitki adı, 38 coğrafi şekil ve yer adı, 43 eşya adı, 6 gıda adı, 16 hastalık adı, 29 hayvan adı, 103 sıfat ve 9 adet fiil bulunduğu belirlenmiştir. Derleme sözlüğünde bu verilerden hareketle -GAn ekinin türettiği sıfat-fiillerden hareketle sıfat; türettiği bitki adı, coğrafi şekil ve yer adı, eşya adı, gıda adı, hastalık adı ve hayvan adından hareketle isim türettiği; fiillerden hareketle fiil türettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Eş sesli bir sözcüğün farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı ve birden fazla kavram alanını (eşya adı, yer adı, gıda adı, bitki adı, sıfat, eylem) karşıladığı tanıklanmıştır. “Sergen” sözcüğü İzmir, Manisa, Çanakkale, Bursa, Bilecik, Eskişehir, Kocaeli, Bolu, Zonguldak, Kastamonu, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Sinop, Samsun, Trabzon ve Artvin’de “mutfak rafı” anlamına gelmek. Kütahya, Bilecik, İstanbul, Çorum, Samsun, Tokat, Ordu, Trabzon, Malatya, Gaziantep, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana’da “tahıl, sebze, meyve serip kurutmaya yarayan yer” olarak kullanılmaktadır. Artvin, Giresun, Hatay, Sivas, Kayseri, Niğde ve Adana’da “kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve vb.” olarak bilinmektedir. Konya’da “yaz günleri dam üstüne konan süt, yoğurt, kaymak”; Elazığ’da “kırmızı, şırası az bir çeşit üzüm”; Samsun’da “bir metre çapında, iki metre yüksekliğinde silindirik biçiminde mısır ambarı”; Bilecik’te “tepelerdeki düzlük yerler” olarak verilmiştir. Hatay ve Niğde’de “yorgun, perişan”; Çanakkale ve Zonguldak’ta “geniş kenarlı şapka”; Afyon, Manisa, Çankırı ve Malatya’da “raf”; Gümüşhane ve Kayseri’de “serilmiş, yayılmış durumlarında” anlamlarında kullanılmaktadır. Ankara’da “deredeki büyük kayanın içinde kalan su bölümü”; Malatya’da “kurutulmak için serilmiş tahıl, meyve” anlamına gelmektedir.

-GAn eki ile biten ve aynı anlamı karşılayan bitki adı veya eşya adı için farklı yörelerde farklı adların kullanıldığı saptanmıştır: Isırgan otuna Muğla’da “cızgan”; Niğde’de “cızlağan”; Ankara’da “geçirgen”; Denizli’de “gidişgen”; İstanbul’da “yapışkan” adının verildiği tanıklanmıştır. “Kibrit” sözcüğü Kars’ta “akuşgan”; Iğdır’da “alışgan” ve Kırşehir’de “alışkan” sözcüğü ile karşılanmıştır.

-GAn eki ile biten ve aynı bitki adını karşılayan bazı sözcüklerde ses değişimi meydana geldiği tespit edilmiştir: Gaziantep’te kırmızı, ufak yemişleri olan, dikenli yabani bir ağaç türü olan “yemişken/yemişgen” sözcüğünde k>g değişimi meydana geldiği görülmüştür.

Bazı yabancı menşeli sözcüklere +GAn eki getirilerek yeni sözcükler türetildiği belirlenmiştir: “Avgan” sözcüğü Afyon’da “üstü açık sarnıç”; Sivas’ta “kanalla gelen suyun çeşmelere ayrılacağı yerde biriktiği küçük taş havuz” anlamında kullanılmıştır. “Avkan” ise Rize’de “suyun toplandığı yer, havuz” anlamına gelmektedir. Eş sesli olan “Avgan”ın iki farklı şehirde iki farklı anlama geldiği, aynı sözcüğün iki farklı anlamı karşıladığı görülmüştür. Bu üç sözcükte Farsça “ab” köküne Türkçe +Gan ekini getirilerek yeni sözcükler türetildiği saptanmıştır.

-GAn ekini alan ve ses değişmesine uğrayan bazı sözcüklerin anlam bakımından da değişmeye uğradığı tespit tanıklanmıştır: “Yıhlılgan” sözcüğü Gümüşhane’de “su bendi”; “Yıkılğan” Isparta’da “toprak kayması” anlamında kullanılmış olup k>h değişmesi ile aynı sözcüğün farklı anlamda kullanıldığı saptanmıştır.

Aynı anlama gelen bir hayvan adı için farklı yörelerde -GAn eki getirilerek farklı ad biçimlerinin oluşturulduğu saptanmıştır: Ağustos böceği için Hatay’da “cığırtgan”; Konya’da “cırlağan”; İstanbul’da “cıyırgan”; Manisa, Balıkesir, Eskişehir ve Muğla’da “çığırgan” sözcüğünün kullanılmıştır. Baykuş için Kütahya’da “dukdugan”; Afyon’da “kukkogan” sözcükleri kullanılarak aynı sözcüğün farklı yörelerde benzer seslere “-Gan eki getirilerek farklı biçimlerinin oluşturulduğu saptanmıştır. Ağaçkakan; Bolu’da “hatgagan”; Konya’da “hatlağan” olarak adlandırılmıştır.

-GAn ekini alan bazı sözcüklerde ekin -kan şekline dönüşerek ünsüz benzeşmesine uğradığı tespit edilmiştir: Isparta, Konya, Diyarbakır ve Antalya’da “aldatıcı, avutucu” anlamına gelen “avutgan” ve “avutkan” sözcükleri kullanıldığı ve -GAn ekinin “avut-“fiiline-ğan ve -kan olarak iki

farklı şekilde geldiği görülmüştür. Tokat ve Artvin’de “geveze, yaygaracı, çok bağırın, gürültücü” anlamında “bağırigan” ve “bağırigan” sözcüklerinin kullanıldığı ve -GAn ekinin “bağır-“fiil gövdesine -gan ve -kan olarak iki farklı şekilde geldiği tespit edilmiştir.

-GAn ekini bazı sözcüklerin hem ad hem eylem olarak farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı belirlenmiştir: “Azırgan” sözcüğü Derleme Sözlüğü’nde İzmir’de “yol kenarlarında birbirine sarılarak büyüyen, boyu iki üç metre kadar yükselebilen bir çeşit dikenli bitki”; Isparta’da “azırgan- “sözcüğünün “nazlanmak anlamına geldiği ve fiil olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Derleme Sözlüğünde hem -GAn ekini alan hem de eylem gövdesi haline gelen bazı sözcüklerin farklı yörelerde farklı anlamlarda kullanıldığı tanıklanmıştır. “Azırgan-”; Afyon, Burdur, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Bolu, Zonguldak, Artvin, Kahramanmaraş, Ankara, Niğde, Konya, Mersin, Antalya ve Muğla’da “az görmek”; Isparta’da “nazlanmak”; Gümüşhane, Sivas ve Antalya’da “zor gelmek, isteksiz olmak”; Ordu’da “çekinmek, kaçınmak” anlamlarında kullanılmaktadır.

-GAn ekinin eklendiği sözcüğe çok farklı anlamlar kazandıran bir ek olduğu, eklendiği sözcüğün yapısını bazen de türünü değiştirdiği, sözcüklere eş seslilik özelliğini kazandırdığı, Türkçenin tarihi dönemlerinde ve Anadolu ağızlarında kullanılan çok işlek bir ek olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Akalın, ŞH. (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akar, A. (2003). –GAn sıfat-fiil eki. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 14, 103-115.
- Aksoy, ÖA. (2019). *Derleme sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M. (2018). *Çağatay Türkçesi*. Kesit Yayınları.
- Bayraktar, N. (2000). *Orta Türkçede fiilimsiler*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, N. (2018). *Türkçede fiilimsiler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2012). *Çağatayca el kitabı*. Günay Karaağaç (Çev.). Kesit Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, M. (2011). Türkçede yapım ve çekim eklerinin özellikleri ve sınırları. *Bilig*, 58, 71-90.
- Ergin, M. (2001). *Türk dil bilgisi*. Bayrak/Basım/Yayım Tanıtım.
- Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. M. Akalın (Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gedizli, M. (2012). Türkçede tek şekilli ve çok işlevli yapım ekleri. *Turkish Studies*, 7(4), 3351-3369. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3796>
- Gencan, TN. (2007). *Dil bilgisi*. Tek Ağaç Yayınları.
- Güner, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Kesit Yayınları.
- Güzel, F. (2019). *Türkiye Türkçesi ağızlarında yapım ekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve grameri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hengirmen, M. (2007). *Türkçe dil bilgisi*. Engin Yayınevi.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin dil bilgisi*. Akçağ Yayınları.
- Karamanlıoğlu, AF. (2019). *Kıpçak Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil Bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2014). *Köktürkçe el kitabı*. Palet Yayınları.
- Şen, S. (2014). *Eski Uygur Türkçesi dersleri*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde fiil*. Bizim Büro Yayınları.
- Üstüner, A. (1993). *Anadolu ağızlarında sıfat-fiiller*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, H. & Böler, T. (2012). *Ses ve şekil bilgisi*. Kesit Yayınları.